

A Budapest Vonósnégyes

A Léner-vonósnégyest bemutató, előző írásunkban két olyan hézagpótló forrásmunkára kívántuk felhívni a figyelmet, amelyek olvasóink előtt talán kevésbé ismertek. Itt szeretnénk megjegyezni, hogy lapunk 1999. évi februári számában már bő terjedelemben foglalkoztunk a Lénerkvartett két csellistájának, Varga Lászlónak és Rejtő Gábornak a tevékenységével, kitérve a Lénerkvartett működésére is, de ezt legutóbbi számunkban nem említettük (lásd Rakos Miklós: A magyar hegedűjáték az európai zenekultúrában, 2002, 41-46. l.).

A magyar vonós hangszerjáték történetét ismertető közreadásaink sorát folytatva, ezúttal a Budapest Kvartettet szeretnénk bemutatni. Mivel az együttes értékelésével

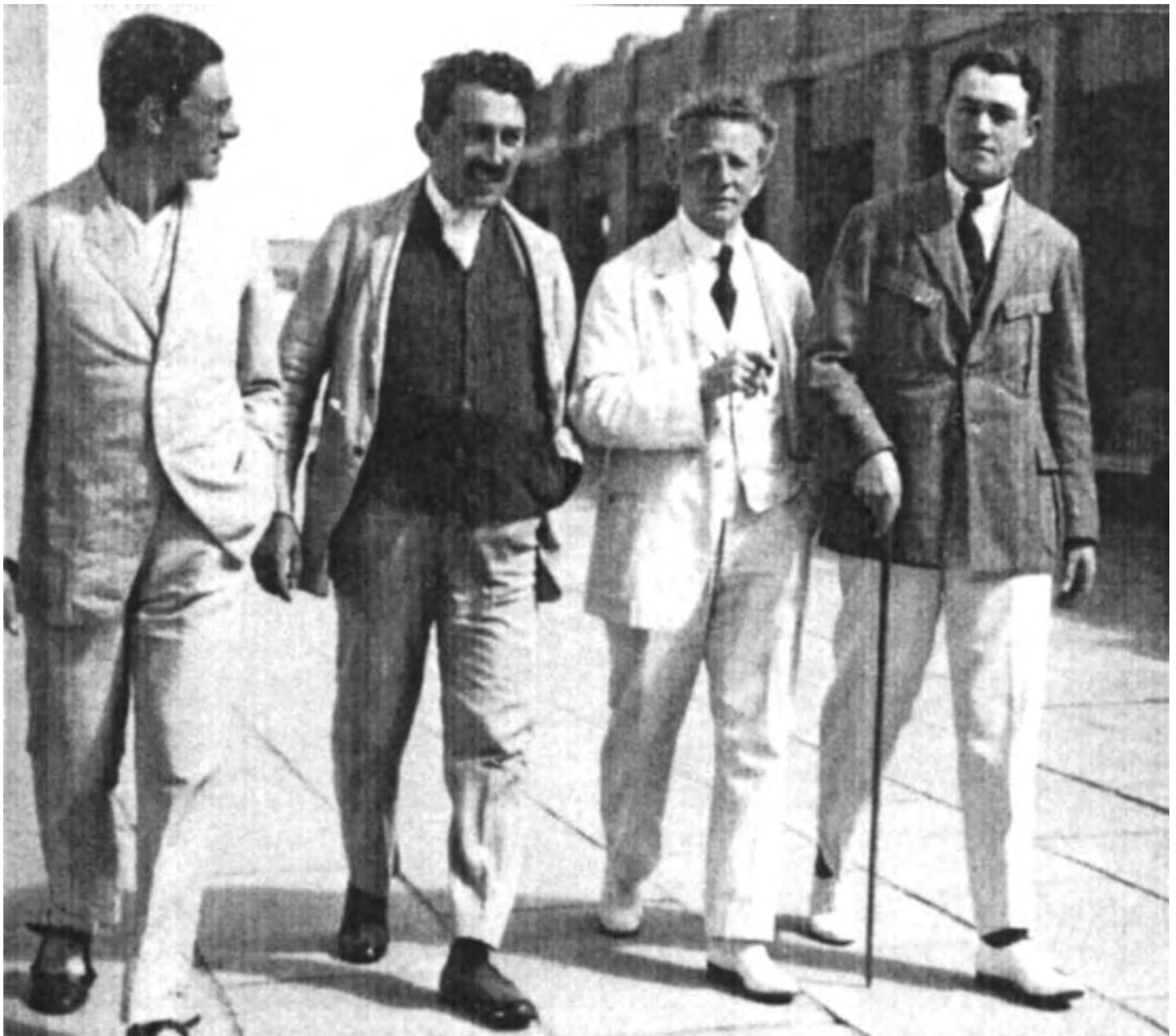
kapcsolatban időnként még ma is jelennek meg téves híresztelések, ezúttal Tully Potter írását szeretnénk olvasóink elé tárni, amely „A Budapest Kvartett hányattatásai” (Budapest odyssey) címmel, a „The Strad” 2001. évi áprilisi számában jelent meg. Mielőtt azonban belefognánk a rendkívül tanulságos történetbe, előbb lássuk, mit kell tudnunk a híres vonósnégyesről.

Az 50 évig működő Budapest Vonósnégyest a budapesti operaház négy muzsikusa: Hauser Emil (I. hegedű), Pogány Imre (II. hegedű), Ipolyi István (brácsa), és egy holland csellista, Harry Son alapította 1917-ben. Ezzel szemben, amikor a kvartett 1967-ben befejezte működését, már négy orosz muzsikusból állt az együttes. Hogy mindez hogyan történt,

hamarosan megtudjuk, de addig is, előljáróban hadd idézzük fel a vilniuszi (Litvánia) születésű, és zenei tanulmányait Szentpéterváron, Auernál Lipótnál végző Jascha Heifetz szellemes mondását: „Egy orosz az anarchista. Ha ketten vannak, sakkozni kezdenek. Ha hárman, forradalmat csinálnak. Ha négyen – hát ez a Budapest Kvartett”.

Magyarországon a kvartett-játéknak régi hagyományai vannak. Az Urbany-vonósnégyes már 1813-ban megalakult Pesten, és őket követte 1927-ben a Táborcsykvartett. Utóbbi az 1830-as évek végéig működött, és bérleti hangversenyeken mutatta be Haydn, Mozart és Beethoven vonósnégyeseit. A Pesten fellépő, és rövidebb-hosszabb ideig itt tevékenykedő

A Budapest Vonósnégyes, működésének első időszakában: Hauser Emil (I. hegedű), Ipolyi István (brácsa), Harry Son (cselló) és Pogány Imre (II. hegedű).

többi vonósnégyesre most nem áll módunkban kitérni, azonban ki kell emelnünk, hogy 1850–1858 között már rendszeresen adott kamarazenei koncerteket Ridley-Kohne Dávid vonósnégyese, majd 1857-től Huber Károly kvartettje. A Brüsszelből 1886 őszén hazatérő Hubay Jenő – a budapesti Zeneakadémia hegedű professzora – 1890-től már tanított kamarazenei is, és ekkor alakult meg a Hubay-Popper vonósnégyes, amely 1903-ig működött. A prágai születésű Popper Dávid (1843–1913) 1886-tól, egészen haláláig volt a gordonkajáték és a vonósnégyes tanára a budapesti Zeneakadémián. Popper kotta nélkül el tudta zongorázni az általa ismert összes vonósnégyest, és lelkesedése a vonós kamarazene művelésére különlegesen fogékony magyar közegben magával ragadta növendékeit is. Ilyen előzmények után nem csodálkozhatunk, hogy Budapesten, az 1910-es évektől kezdve, a fiatal muzsikuskörökben mind többen váltak a kamarazene elkötelezett hívévé. A holland Harry Son – aki 1880-ban született Rotterdamban, és később a Budapesti Kvartett egyik alapító tagja lett – 1900–1903-ig Popper Dávidnál tanult Budapesten, majd 1908–1919-ig a budapesti Operaház szóloccsolistája volt.

Az 1917-ben megalakult Budapesti Kvartett volt az első olyan vonósnégyes, amely kizárólag a kvartettezésből kívánta fenntartani magát. Ez igen merész vállalkozásnak tűnt abban az időben, hiszen korábban az ilyesmi elképzelhetetlen volt. Működésük alapelveit az alábbi szabályzatban rögzítették:

1. Bármilyen zenei kérdésben és üzleti ügyben felmerülő vitát szavazással kell eldönteni. Ha már megszületett az egyezés, utólag ezen már nem lehet változtatni.
2. A tagok a kvartett mellett más elfoglaltságot nem vállalhatnak.
3. Mindenki egyenlő arányban részesül a bevételből, beleértve az I. hegedűt is.
4. A próbákon és a megbeszéléseken feleségek vagy barátnők nem vehetnek részt.

Majd látni fogjuk, hogy az I. hegedűben, a brácsában és a csellóban az együttes fél évszázados működése során csupán egyszer történt változás, ellenben a II. hegedűben gyakoriak voltak a cserék: Indig Alfréd 1917–1920-ig, Pogány Imre 1920–1927-ig, Josef Roisman 1927–1932-ig, Alexander (Sasha) Schneider 1932–1944-ig és

1955–1967-ig, Edgar Ortenberg 1944–1949-ig, Jac Gorodetzky pedig 1949–1955-ig töltötte be ezt a posztot.

A továbbiakban rövid életrajzi ismertetések következnek. Hauser Emil, Indig Alfréd, Pogány Imre és Ipolyi István bemutatásánál részben Éder Pál: „Európai gyökerek, magyar vonatkozások az amerikai vonósnégyes-kultúra felvirágzásában” című munkájára támaszkodtunk, Harry Son esetében pedig a zenei lexikon adatait és a budapesti Zeneakadémia évkönyveit vettük alapul. Az életrajzi ismertető összeállításakor figyelembe vettük a „Wikipedia, the free encyclopedia” anyagát is: az orosz muzsikuskörökre vonatkozó, fontosabb adatokat innen gyűjtöttük ki.

Hauser Emil, az együttes I. hegedűse Budapesten született 1893. május 5-én. Hubay növendékeként diplomázott a Zeneakadémián 1909-ben, de 1910–1912 között részt vett Sevčik kurzusain is. 1913–1914-ig Adolf Rebner kvartettjének II. hegedűse Frankfurtban, valamint a Hochschule professzora. Rövid ideig második hegedűsként játszott Adolf Busch vonósnégyesében is, ami döntő hatással volt zenei fejlődésére. 1914–1920 között a budapesti Operaház zenekarának tagja volt, ebben az időszakban alapította meg vonósnégyesét. Amikor a II. hegedűt játszó Pogány Imre 1927-ben kilépett a vonósnégyesből, helyére az orosz Josef Roisman került. Az Ogyesszából való, és egyébként kiváló hegedűsnek számító Roismannak egészen más volt a felfogása a hegedülésről, mint Hausernak, viszont a zenei koncepció tekintetében az orosz elmaradt Hauser mögött. Ez folytonos civakodáshoz vezetett, aminek következtében Hauser 1932-ben kilépett az együttesből. 1933-ban, Jeruzsálemben részt vett a Palestine Conservatory of Music megalapításában, és segítette Bronislaw Huberman hegedűművészt a Palestine Symphony Orchestra létrehozásában. 1940-ben az Egyesült Államokba ment, ahol először a New York államban lévő Bard College, majd a New York-i Juillard School of Music kamarazene professzora lett. 1952-től Baselban tanított, majd 1960-ban visszaköltözött Izraelbe. Itt hunyt el 1978. január 27-én.

Indig Alfréd szintén Hubay növendéke volt a budapesti Zeneakadémián. Elsőként lépett ki az eredeti együttesből,

1920-ban. Szólózott az amszterdami Concertgebouw Zenekarral, majd 1931-ben a Berlini Filharmonikusok koncertmestere lett. Hitler hatalomra jutásakor Párizsba menekült, ahol 1934-ben saját vonósnégyest szervezett. 1946 őszén újabb kvartettel próbálkozott: Ákos Ferenc hegedűssel, Deák Istvánt brácsással és Starker János csellistával próbált turnét szervezni Németországban, de sikertelenül. A II. Világháborút követően, 1948 februárjától rövid ideig – Léner Jenő haláláig – Léner újjáalakult kvartettjének második hegedűse volt a félbeszakadt dél-amerikai turnén.

Pogány Imre Budapesten született 1893. július 14-én. 1909-ben végzett a Zeneakadémián Bloch Józsefnél, de látogatta Hubay és Kodály óráit is. 1918–1920 között tagja volt az Operaház és a Filharmoniai Társaság Zenekarának. 1920–1927-ig játszott a Budapesti Vonósnégyesben. Ezt követően az Egyesült Államokba emigrált, ahol a Reiner Frigyes által vezetett Cincinatti Filharmonikus Zenekar II. hegedű szólamvezetője lett, és az ottani Konzervatóriumban tanított. Két évvel később – 1929-től 1936 végéig – a Toscanini irányítása alatt játszó New York-i Filharmonikus Zenekar második hegedű szólamának vezetője lett, majd ezt követően ugyanezt a pozíciót töltötte be 1958-ig, amikor nyugalomba vonult. Emellett II. hegedűt játszott a New York-i Filharmonikus Kvartettben, ahol Michael Piastro, Kürthy Zoltán és Joseph Schuster voltak a kollégái. Később Miami-ba költözött, és itt hunyt el 1975. augusztus 25-én.

Ipolyi István brácsás Újvidéken született 1886-ban. Budapesten Hubay Jenőnél, Berlinben Henri Marteaunál tanult. Komolyan foglalkozott zenetudományi kérdésekkel is. Szervező titkára volt a Budapesti Vonósnégyesnek. Az állandó támadások miatt 1936-ban idegösszeroppánást kapott, és ekkor orosz kollégái – mint az együttes utolsó magyar tagját – kitétek. Helyére az ogyesszai születésű Boris Kroyt került. Ipolyi ezután Norvégiába költözött osztrák feleségével, ahol boldogan éltek, egészen a német megszállásig. Ekkor mindkettőjüket őrizetbe vették, hogy haláltáborba szállítsák őket. A Nemzetközi Vöröskereszt vezetőjének közbenjárására engedték el őket, majd Svédországba távoztak. Ipolyi 1945-ben visszatért Norvégiába, és Bergenben lett a

A kvartett 1932–1936 között: Josef Roisman, Alexander Schneider, Ipolyi István és Mischa Schneider

kamarazene professzora. Több zenetudományi könyvet is írt. 1955. január 2-án hunyt el.

Harry Son holland csellista 1880-ban született Rotterdamban. 1899-ben lett a lipcei Filharmonikusok szólócsellistája. 1900–1903-ig Popper Dávidnál tanult a budapesti Zeneakadémián, ezután 1903–1908-ig előbb az elberfeldi, majd 1908–1919-ig a budapesti Operaház szólócsellistája volt. 1917 és 1930 között a Budapest Vonósnégyesben játszott. Közvetlenül a II. Világháború kitörését megelőzően visszatért Rotterdamba, hogy Palesztinába emigráljon. A németek ekkor feleségével együtt elvitték, és utána nyoma veszett.

Joseph Roisman (Josef Davidovich Roisman) – aki a kvartettben 1927-től II. hegedűt, majd 1932-től I. hegedűt játszott – Ogyesszában született, 1900. július 25-én. Hat éves korában, szülővárosában kezdett hegedülni Sztoljarszkijnál (Nathan Milstein és David Ojsztah tanáránál). Apja korai halálát követően egy gazdag, ogyesszai hölgy támogatásának köszönhetően édesanyjával és nővérével Berlin-

be utazott, hogy Alexander Fiedemannnál tanuljon. Az I. Világháború kitörése után visszatértek Ogyesszába, és Roisman az éppen Angliából hazatért Naoum Blinder-nél folytatta tanulmányait. 1923-ban sikerült neki elhagyni az országot, és eljutni Berlinbe. Ekkor kapta a felkérést a Budapest Vonósnégyestől. 1932-ben, Hauser távozásakor ő lett a kvartett primáriusa. Egészen 1967-ig töltötte be ezt a posztot, majd nyugalomba vonult. Washingtoni otthonában hunyt el, 1974. október 9-én.

Mischa Schneider (Mojzesz Szejder) – aki 1930-tól 1967-ig csellózott a kvartettben – Vilniusban (Litvánia) született, 1904. február 5-én. Efram Kinkulkin-nál – Klengel növendékénél – kezdett cselölőzni, majd 16 éves korában Lipszében, Klengelnél folytatta tanulmányait. Ezt követően Frankfurtban lett konzervatóriumi tanár, miközben tagja volt a Prisca Kvartettnek is. 1930 júniusában, Jáva szigetén lépett fel először a Budapest Kvartetttel, amelyben 1967-ig játszott. Ezt követően a philadelphiai Curtis Institute of Music-ban és a California School of

Arts-ban (Los Angeles) tanított. 1985-ban hunyt el Buffalo-ban.

Alexander (Sasha) Schneider (eredetileg Abram Szejder) – aki 1932–1944-ig és 1955–1967-ig volt a vonósnégyes II. hegedűse – 1908-ban született Vilniusban. Szülővárosában kezdett hegedülni, és 15 éves korától Auer tanítványánál, Ilya Malkinnál folytatta tanulmányait, aki Heifetzet is tanította. 1924-ben Frankfurtba ment, hogy Alfred Rebnernél tanuljon, akinek kvartettjében Hauser Emil is játszott. 1927-ben a saarbrückeni zenekar, két évvel később a hamburgi Norddeutsche Rundfunk Orchester koncertmestere lett. 1932-ben elvesztette állását, ekkor csatlakozott a Budapest Kvartetthez, amelynek először 1944-ig volt a tagja. Kiválását követő triózott, előadta Bach szólószonátáit, turnézott Ralph Kirkpatrickkal, a híres amerikai csembaloművésszel és zene-tudóssal. Közben tanult Pablo Casals-nál is Prades-ban, akit rábeszél, hogy alapítsanak fesztivált. Vonósnégyest szervezett és közreműködött a Puerto Rico és az Izrael Fesztivál létrehozásában is. Néha kisegítőként továbbra is közreműködött a Budapest Kvartettben, ahová 1955-ben tért vissza. Ebben az évben vett részt először a Marlboro Fesztiválon, Vermontban, ahol az elkövetkező húsz évben a nyarakat töltötte, és ahol rendkívüli energiával tanított. 1967 után továbbra is aktívan szervezte a koncerteket, és vezényelte a washingtoni Kennedy Center zenekarát. New Yorkban halt meg, 1993. február 2-án.

Boris Kroyt – aki 1936–1967-ig brácsázott az együttesben – 1897. június 10-én született Ogyesszában. Tíz éves korától már Berlinben élt, ahol ő is Alexander Fiedemann növendéke volt. Különleges hangszeres adottságai voltak, kiválóan hegedült és brácsázott. Az Anbruch Kvartett primáriusa volt, 1927-től pedig a Guarneri Kvartettben brácsázott. Kétszer is szervezett vonósnégyest Kroyt Quartett néven. 1969. november 15-én halt meg New Yorkban.

Edgar Ortenberg (Eleazer Ortenberg) – aki 1943–1949-ig volt II. hegedűs – 1900-ban született Ogyesszában. Akárcsak Roisman, ő is az ogyesszai konzervatóriumban tanult Naoum Blindernél. Amikor Roisman távozott Oroszországból, ő lett az ogyesszai Operaház zenekarának koncertmestere. 1924-ben került Berlinbe, ahol kvartettet alapított, majd 1933-

ban családjával együtt Párizsba menekült, és francia állampolgár lett. A tanítás mellett Quator Ortambert néven vonósnégyest szervezett, amellyel a környező országokban turnézott.

Még a németek párizsi bevonulása előtt sikerült neki eljutni New Yorkba. Miután 1949-ben távozott a vonósnégyesből, ezt követően a philadelphiai Settlement School of Music kamarazene professzoraként működött, egészen 1984-es nyugalmába vonulásáig, miközben 1953–1978-ig a Temple University-n is tanított. 1996-ban hunyt el.

Jac Gorodetzky – aki 1949–1955-ig volt II. hegedűs – 1913-ban született Ogyesszában. Mivel röviddel ezután szülei kivándoroltak Londonba – ahonnan még az I. Világháború kitörése előtt Philadelphiába utaztak – ő már nem is beszélt oroszul. A Settlement Music School-ban kezdett hegedülni, majd két évig tanult a párizsi Konzervatóriumban. Ezt követően néhány évig a clevelandi zenekarban játszott. A II. Világháború alatt katonaként szolgált, majd a CBS Szimfonikus Zenekar tagja lett, és második hegedűt játszott a Guilet Quartetben. 1949-től 1955 novemberéig volt a Budapesti Kvartett tagja. Ekkor – súlyos depressziótól szenvedve – öngyilkos lett.

Tully Potter: A Budapesti Kvartett hányattatásai

A végnapjaihoz közeledő Osztrák–Magyar Monarchia utolsó évtizedeiben, cseh- és magyar vonósoknak köszönhető az olyan, professzionális jellegű vonósnégyes-együttes megteremtése, amit a muzsikuskok már főállásuknak tekintettek. Egészen addig a kvartettezést – amely a szolista számára némi mellékes keresetet jelentett – mindössze szükséges, kiegészítő elfoglaltságnak tekintették; persze ahhoz, hogy a kvartettezés segítségével ők úrrá tudjanak lenni anyagi nehézségeiken, egyfajta briliáns játék és elkötelezettség is kellett. Az 1880-as évek végén jó indítást adtak ehhez a magyarok, Hubay vonósnégyesének megalakulásakor, amelynek a cseh csellista, Popper Dávid is tagja volt, de 1992-ben a kezdeményezést Prága ragadta el tőlük, amikor megalakult a Cseh Kvartett. (Megjegyzés: A Cseh Vonósnégyes 1891-ben alakult, K. Hoffmann, J. Suk, O. Berger és O. Nedbal részvételével). Amikor 1909-ben Waldbauer Imre vezetésével létre jött a Magyar Vonósnégyes, már ismét Budapest került előtérbe, de az ő

játékukról nem maradtak fenn felvételek. A közvetlenül utánuk (megjegyzés: 1917-ben) megjelenő utód, a Budapesti kvartett pályafutása fél évszázadot ölel át, mialatt sok banglemezt készítettek, de közben a főként magyarokból álló vonósnégyes orosz együttesé alakult át.

A kvartett életében komikus és tragikus események váltogatták egymást, miközben orosz felállásuk a kelteténél is több dicséretet kapott. Az orosz játéktípus amerikai elterjedése arra indította a szakírókat, hogy lekezelően bánjanak az eredeti együttes tagjaival, és még az is előfordult, hogy a becsületükbe gázoltak. Tipikus példa erre Nat Brandt 1993-ban megjelent, és téves véleményeket terjesztő, „Con brio” című könyve, amely valósággal tréfát űz az alapító tagokból. Az együttes vezetője, Hauser Emil (1893–1978) Budapesten született, és Hubaynál tanult a Zeneakadémián, de Písekben részt vett Ševčík nyári kurzusain is. Közvetlenül az I. Világháború előtt a frankfurti Hochschulén tanított, és emellett a bécsi hegedűs, Adolf Rebner együttesében játszott. Innen 1914 nyarán Bécsbe hívták, ahol a Konzertverein Kvartettből éppen kitétek a második hegedűst. Ez a vonósnégyes igazán kiváló volt, hiszen Adolf Busch volt a vezetője, és a bécsi brácsás, Karl Doktor és a német csellista, Paul Grümmer játszott benne. Bár Hauser ittléte nem tartott sokáig, ez az időszak mégis döntő fontosságú volt életében, hiszen lényegében ekkor ébredt tudatára, milyen lehetőségek jelennek a kvartett-játékban. Mivel 1915 nyarán behívták katonának, vissza kellett térnie Budapestre, ahol egy katonazenekarban, és az Operabázis zenekarában játszott. Amikor a csellista Harry Son 1917-ben javasolta, hogy alapítsanak vonósnégyest, rögtön elfogadta az ajánlatot. Son (1880–1940) 17 éves korában jött Rotterdamból Budapestre, hogy Poppernél tanuljon. (Ez téves adat. A Zeneakadémia évkönyvében a fiatal csellista az 1900–1901-es tanévben szerepel először, Son M. Henrik néven. Az intézmény házi hangversenyén 1900. november 24-én lépett fel először, ekkor Popper e-moll versenyművének 2. tételét játszotta. Vonósnégyes-órákra is Popperhez járt. Az 1902–1903-as tanévben maradt ki, feltehetően az Elberfeldben elnyert szólócsellista-állás miatt.) Az operai zenekarból még további lehetőségként jött számításba a hegedűs Indig Alfréd, Hubay tanítványa, és Ipolyi István (1886–1955), aki Újvidéken született. Ipolyi Hubaynál tanult Budapesten, továbbá Henri Marteau-nál Berlinben,

de elkötelezettséget érzett a zenetudomány iránt is. A kvartett megalapítását forradalmi elképzelések vezérelték. Bár az előadásmód meghatározása teljesen Hauser kezében volt, az erre vonatkozó döntést nem mindig ő hozta meg, miként az Busch, Lucien Capet vagy Arnold Rosé kvartettje esetében is történt. Minden döntést demokratikusan hoztak, mindenkinek egy szavazata volt. Ha egyenlő szavazati arány alakult ki, más módszert választottak: amikor már teljes volt a repertoárjuk, sorsot húztak, és a szóban forgó műre vonatkozóan a nyertesnek örök időkre két szavazata lett. Ha például ketten gyorsabb, ketten pedig lassúbb tempót akartak, az érintett mű „gazdája” mondta ki a végső szót. Ez a módszer mindvégig megmaradt az együttes fennállása során: Milton Katims még emlékezett rá, hogy amikor a 40-es és 50-es években ő volt a második hegedűs, az egyik próbán kapott egy külön szavazatot. (Téves adat: Milton Katims amerikai brácsás és karmester volt, aki 1941 és 1949 között Beethoven C-dúr kvintettjének, és Mozart c-moll (K 406), C-dúr (K 515), g-moll (K 516), D-dúr (K 593) és Esz-dúr (K 614), két brácsás kvintettjeinek felvétele alkalmával működött együtt a Budapesti Vonósnégyessel.)

Az együttes másik lenyűgöző jellegzetessége a hangzás volt; habár hárman közülük Hubay növendékek voltak, nem a Hubay-féle lassú vibrátót alkalmazták. Meglehetősen karcsú, visszafogott hangon játszottak, ami nagyban különbözött a Léner-kvartett hangzásától, amely szintén az operabázis zenekarának tagjaiból alakult meg a következő évben. Léner Jenő és kollégái telt hangon játszottak, és már szinte túlzásba vitték a vibrátót, ami viszont a romantikus művek esetében igen előnyösnek mutatkozott. A Budapesti Kvartett nem idegenkedett attól, hogy akár egy adott tételben belül is módosítsa a tempót, és a legjobbnak a klasszikus muzsika, illetve a finom árnyalatokat és hangulatokat visszaadó, festői hatásra törekvő zeneművek tolmácsolásában mutatkoztak; egyik korai sikerüket Dvořák „American”-vonósnégyesének előadásával aratták. Son kedvesen éneklő, lélegzetállító „bel canto” játékmódja fiatalabb kollégái hangképzésére is hatással volt.

A Budapesti Kvartett bemutatkozó hangversenyére – Hubay ajánlásával – 1917 decemberében került sor Kolozsvárról. 1918 elején Budapesten léptek fel az Uránia színházban, és rögtön sikert is arattak. Son

A Budapest Kvartett 1936 után: Josef Roisman, Alexander Schneider, Boris Kroyt és Mischka Schneider

kapcsolatainak köszönhetően turnét szerveztek a háborúban semleges Hollandiában, ahol sikersorozatuk tovább folytatódott. Az év későbbi időszakában kitörő forradalom arra készítette őket, hogy lépjenek ki a zenekarból, és kizárólag kvartettezéssel foglalkozzanak. Ígéretet tettek egymásnak, hogy a kvartett mellett sem tanári állást nem fogadnak el, sem egyéb fellépést nem vállalnak. Valamennyi jövedelem közös kasszába kerül, amit nem lehet feleségekre vagy barátnőkre költeni, akik a próbákon sem vehetnek részt. A négyes hamarosan ismertté vált Magyarországon, de főleg Németországban. Indig távozása 1920 nyarán rendkívül súlyos törést okozott az együttes fejlődésében – Indig saját kvartettet alapított az 1930-as években, és a II. Világháborút követően rövid ideig játszott a Léner-vonósnégyesben is. Indig helyére egy újabb Hubay-tanítvány, Pogány Imre (1893–1975) került, aki koncertmester és betanító karmester volt az Operában, és a Budapesti Filharmóniai Társaság szólistája volt.

A kvartett Berlinbe tette át a székhelyét, itt debütáltak az 1921–22-es évadban. Ebben

az időszakban mintegy 65 mű szerepelt a repertoárjukon, köztük az összes Beethoven-vonósnégyes. Lénerékkal ellentétben sok modern művet is előadtak, köztük Bartók I. vonósnégyesét. Amint azt a stockholmi amatőr kvartett-játékos, David William-Olsson elmondta, az új darabokat a nyári időszakban tanulták meg, a nyarakat pedig az 1920-as években Svédországban töltötték, ahol 1922-ben turnéztak először: „Nagyapám, Alfred Ekström (1873–1947) nagy zenekedvelő volt, a muzsikuskok barátja. Vízierőművekkel foglalkozott, Hemsjöben ő építette az erőművet. Svédország délkeleti részén, Blekinge-ben volt egy nagy nyaralója 18 szobával, amit családja és a muzsikuskok számára tartott fenn. Édesanyám és három bátyja vonós hangszereken játszott. Kvartettezték, Ipolyi korrepetálta őket, aki igen jó barátunk lett.” A Budapest Kvartett is Hemsjö-ben nyaralt, itt készült fel a következő évadra. Sok más együttes is ugyanezt az életmódot folytatta ekkor, ha nyáron nem voltak koncertjeik.

A Budapest Kvartett 1925-ben lépett fel először Londonban, ahol Bartók, Smetana és Beethoven műveinek tolmácsolásáért

nagyszerű elismerésben részesültek. De már az előző nyáron ellátogattak a brit fővárosba, ahol akusztikus felvételeket készítettek a „His Master’s Voice” részére. (Ezek a felvételek az Abbey Road-on készültek.) Szerződésük aláírásakor a legendás producer, Fred Gaisberg lényegében ellentámadást indított a rivális Léner-vonósnégyessel és az őket foglalkoztató Columbia céggel szemben. Az első két felvétel-sorozatból nem lett semmi, mivel már kezdtek terjedni a mikrofonnal készített, elektromos felvételek, így Dvořák „American” kvartettjének felvétele a raktár polcára került. Amikor az együttes 1926 januárjában ismét megjelent a stúdióban, már mikrofonnal dolgoztak. Januárban és februárban készült felvételeik – Dvořák ismét felvett „American”-je, Haydn G-dúr (Op. 76 Nr. 1.) vonósnégyese, Mozart B-dúr „Jagd-kvartett”-je (K 458) és egy Dittersdorftétel – világszerte elismerést vívtak ki, és a kritikusok többsége játékokat Lénerék elé helyezte. Az igen előrelátó Gaisberg olcsó fekete címkével látta el a lemezeket, hogy biztosan elkeljenek; később a Budapest Kvartett lemezeire rákerült a híres piros címke.

A vonósnégyes 1953-ban (1949–1955-ig a második hegedűs Jac Gorodetzky volt).

1927 elején, egy sikeres németországi turnét követően a kvartett visszatért Londonba. Több művet is felvettek ekkor, többek között Beethoven „Grosse Fuge”-ját – ez volt a legelső a műről valaha készült felvételek sorában –, és három hangversenyt adtak, amelyek műsorán Beethoven, Schubert és Sgambati művei szerepeltek, majd pedig – desszertként – Grainger „Molly on the Shore” című darabja hangzott el. A Times azt írta róluk, hogy „az eddig nálunk fellépő külföldi vonósnégyesek sorában a Budapest Kvartettet magasra kell értékelnünk”, majd hozzá teszi: „bangzásuk kissé áthatóbb, mint egyik, bársonyos bangzású riválisuké (valószínűleg Léneréké), az energikus játékot jobban kontroll alatt tartják, mint ők, és igen kiegyenlített a bangzásuk. Persze azért voltak feszültségek is. A májusi spanyol turné után Pogány tudatta Hauserrel, hogy honfitársuk, Reiner Frigyes – aki 1922 óta a Cincinnati Symphony Orchestra élén állt – a második hegedű szólamvezetői posztját ajánlotta fel neki. Ez a kétkulacsosság feldühítette Hausert, aminek az lett az eredménye, hogy Pogány kilépett a kvartettből. Pogáynak, a menesztését hírül adó, 1927. augusztus 4-én

Berlinből, Ekströmböz küldött távirata jól illusztrálja, milyen súlyossá vált a helyzet ekkor „a Son-nal kialakult nézeteltérések miatt, minthogy a további együttműködés lehetetlenné vált. A három tag ezt követően az őrizetbe vételemet követelte egy 4770 lírás adósság miatt. Kérem, hogy küldje el nekik ezt az összeget, vagy beszélje le őket a perről. Később meg fogom adni önnek. Üdvözlettel, Pogány Imre”. Ekström a segítségére sietett, és Pogány Cincinnati-be utazott, ahol két évig maradt, majd pedig a Toscanini vezette New York Philharmony Orchestra második hegedű-szólamát vezette, és játszott a Mishel Piastro koncertmester által vezetett „Philharmonic Quartet”-ben is, amellyel felvételek is készültek. Amikor 1958-ban nyugalomba vonult, Miami-ben telepedett le, és itt hunyt el 1975. augusztus 25-én.

A Budapest Kvartettben Pogány helyére Joseph Roisman lépett (1900–1974) – akkoriban Josef Roismann néven volt ismert –, aki szülővárosában, Ogyesszában tanult Pjotr Sztoljarszkijnál és Naoum Blindernél, majd pedig Berlinben, az ogyesszai születésű Alexander Fidelmannál. Bár csak hét

évvel volt fiatalabb Hausernél, másképpen hegedült. Hauser technikája – portamentókkal teli játékmódjával – hasonló volt Szigeti Józseféhez, aki kortársa volt. Ő is szerette használni a vonó csúcsát, olyannyira, hogy a Budapest Kvartett Berlinben a „Spitzenquartett” (csúcskvartett) becenevet kapta. (A szellemes elnevezés egyben csúcsmínőségű kvartettet is jelent, a német „Spitzenleistung” = csúcsteljesítmény, és „Spitzenqualität” = csúcsmínőség szavak mintájára.) Ezzel a felfogással még ma is találkozhatunk – például Mark Steinberg, a Brentano Quartett vezetője folyton a csúcsnál hegedül –, azonban Roismant bosszantotta ez, főként a staccato játékmódnál, amit ő orosz szokás szerint a vonó közepén játszott. (Hogy a vonókezelési szokások mennyire eltérőek lehetnek, ezzel kapcsolatos példa, hogy Eddy Brown, a híres amerikai hegedűművész, aki 1905–1909-ig Hubaynál tanult Budapesten, ezt követően pedig öt évig Auernál Szentpétervárott, arra a következtetésre jutott, hogy – bár a hegedűsök, mintha csak íratlan szabály lenne, általában a vonó közepén csinálják –, a spiccato a vonó felső harmadán szól igazán jól, ahol bármilyen tempóban jól játszható,

de nem karból, hanem csuklóból kell csinálni; lásd Rakos M.: Egy veszprémi hegedűs család ágai, 2011, 49. l.) Roisman úgy érezte, hogy ő a „modernebb” hegedűs, és fölényének tudatában kezdettől fogva lenézte Hauser, Ipolyi és Son technikáját. Az 1930–31-es téli koncertidényre viselkedése rendkívül ellenszenvesé vált. Son már nem tudta elviselni a folytonos civakodást a próbákon, és a holland csellista az első világháború körüli turnét megelőzően kilépett a kvartettből. Élete tragikus véget ért: megpróbált Palestinába emigrálni, és közvetlenül a világháború kitörése előtt visszatért Rotterdamba, ahol azonban a német invázió következtében csapdába került. Őt és feleségét 1940-ben látták utoljára, amikor elvitte őket a Gestapo. A két megmaradt magyar viszont semmit sem tanult a Roisman által elkövetett bibából, és hozzájárultak Mischa Schneider szerződéséhez, aki komoly, megbízható csellista volt – Julius Klengelnél tanult. Ő lett a másik orosz, aki a következő években kritizálta játékokat. 1931 áprilisában csatlakozott hozzájuk, Koppenhágában, Indonéziában és az Egyesült Államokban tett turnéjuk előtt. Az együttes ezzel magyarokra és oroszokra szakadt szét, és bár előadásuk, ahogy Hindemith, Kodály, Bartók, Beethoven és Schubert műveit játszották, elnyerte a New York-i kritikusok tetszését, olyan szétbuzás keletkezett, hogy már csak idő kérdése volt, Hauser mikor távozik az együttesből. Hauser 1932-ben közölte, hogy szeretne koncerteket adni Alice Ehlers csembalóművésszel, akibe nem csak zenei kapcsolat fűzte. Mivel a többiek ehhez nem járultak hozzá, kilépett az együttesből. 1933-ban Palesztinába emigrált, vonósnégyest alapított Jeruzsálemben, létrehozta a Palestine Conservatory of Music-ot, és Bronislaw Huberman segítségére volt a Palestine Symphony Orchestra megalapításában. 1940-ben New Yorkba költözött, ahol előbb a Bard College-ban majd a Juilliard School-ban tanított. Parkinson-betegség (az izmok fokozatos elmerevedése) támadta meg, 1960-ban visszaköltözött Izraelbe, és ott halt meg 1978. január 27-én.

Amint látni fogjuk, a Budapest Kvartett hányatot történetében most két olyan fejlemény következett, amely rossz irányba vitte a vonósnégyes működését: Roismant tették meg első hegedűsnek, és Mischa Schneider öccse, Alexander (1908–1993) lett a második hegedűs. Alexander „Sasha” Schneider jó zenei érzékkel és elképzeléssel rendelkező muzsikusként volt, akiből remek első hegedűs

lett volna. A kvartett ezzel Roisman áldozata lett, aki jól képzett hegedűs volt ugyan, de nem volt zenei koncepciója. Ipolyi még kibűzta valahogy 1936 nyaráig, amikor az oroszok gyakorlatilag az idegösszeroppanás szélére sodorták. Amikor ennek következtében játéka megromlott, megkapta az útilaput, és a negyedik orosz, Borys Kroyt-ot (1897–1969) vették fel helyette. Ipolyi Bergenben, Norvégiában telepedett le, ahol boldogan élt feleségével, Hedviggel, míg a németek el nem foglalták az országot. Miközben deportálását intézték, koncentrációs baláltáborban őrizték, abonnan Bernadotte gróf mentette ki a Vöröskeresztől, de továbbra is Griniben, az ottani koncentrációs táborban kellett maradnia. „Kiszabadulását követően, 1946 nyarat családomnál töltötte Ablby-ben, ahol akkor a nagyapám élt” – meséli William-Olsson. „Utolsó éveiben a Frydén Quartet-et és a Svéd Kamarazene-kart (Kammarorkestern, 1953) korrepetálta”. Ipolyi több zenetudományi munkát is publikált, s közben csendes visszavonultságban élt feleségével Bergenben, ahol 1955. január 2-án hunyt el.

Ipolyi távozása után az orosz „Budapest Kvartett” még további 31 éven keresztül működött, és bár teljesítményük a második hegedűben történt változások miatt ingadozó volt, az 1944 előtti, és az 1955 utáni időszakban voltak a legjobbak, amikor Sascha Schneider játszott velük. Grieg g-moll vonósnégyesének 1937-es felvétele működésük csúcspontjának számít, mind a hangzás minősége és kiegyenlítetttsége, mind pedig az előadói stílus egyöntetűsége tekintetében, és Mozart-felvételeik is magas színvonalat képviseltek. De már többé nem sikerült ráatalálniuk arra a nyomra, amit régen követek. Nem tért vissza soha többé az ezüstös, bel canto könnyedség, amely a korábbi felvételeken hallható. Ebből a szempontból Pogány csodálatos teljesítményt nyújtott, különösen Dvořák „American” vonósnégyesében. Ha figyeljük a hangok értékét, már az első ütemeknél eláll a lélegzetünk, hiszen ez döntő fontosságú Dvořák esetében, és az egész előadást valami csodálatos légiesség hatja át, amelybe a legnagyobb természetességgel olvadnak bele a diszkrétén, spontán módon megszólaltatott portamentók. Haydn G-dúr vonósnégyesének felvétele szintén nagyszerű. A három alapító tag és Roisman közreműködésével készített felvételek kitűnőek, az orosz muzsikusként mindent megtesz, hogy hozzájuk idomuljon, amint az Borodin Nocturne-jének gyengéd, lágy tolmácsolásánál meg-

figyelhető. Itt jelenik meg az a magyar stílus, amit Hubay és Popper teremtett meg – a könnyed hangzás, az étellel teli, éneklő legátó, a hibátlan intonáció és a szólamok tökéletes egyensúlya. És amikor a két hegedű duettje a végéhez közeledik, milyen jól illeszkedik Hauserhez Roisman játéka. Schubert „A halál és a lányka”-ja egészen másként szól, mint az orosz Budapest Kvartett súlyos előadásában. Hogy a magyarok többször is csinálnak ritmikai visszatartást, ezzel sok mindent elmondanak erről a muzsikáról, ami viszont a későbbi együttes szokványos megközelítésében nem hallható. És lényegében ezzel árulják el – persze nem technikai, hanem zenei értelemben – a gyenge pontjukat: azt, hogy ez már meghaladta az orosz muzsikusként képességeit. A Dvořák-, Schubert- és Borodin-felvételeik Mendelssohn Canzonettájával és Csajkovszkij Andante cantabile-jével együtt jelent meg CD-n (Novello NVLCD903), ennek egy-egy példányára még ma is rá lehet találni. Az egyetlen forgalomban lévő CD-jükön (Biddulph LAB159) Beethoven F-dúr „Razumovszkij” kvartettje (Op. 59 Nr. 1.) hallható Pogány közreműködésével, és a B-dúr vonósnégyes (Op. 130), végén a „Nagy fuga”-val (utóbbi Op. 133-ként később külön számozást kapott), az egyikben Pogány, a másikban Roisman játszik második hegedűt. Az F-dúr kvartettet rendkívül fantáziadúsán formálják meg, különösen a bosszú Adagio tételt, amelynek fontos csellósólamát Son egészen különlegesen szólaltatja meg.

A B-dúr vonósnégyes – amely már vegyesebb élményt jelent, viszont feltétlenül érdemes meghallgatni – egy 30-as lemezen hallható, amely akkor készült, amikor a művet újra felvették a három oroszral és Ipolyival, a végén hallható fináléval együtt. Hát bizony, ez elég lapos előadás, ha összehasonlítjuk a korábbival. Általában véve, a lemezek azt bizonyítják, hogy a Budapest Kvartett a magyar felállásban semmiel sem volt gyengébb az orosznál, mindössze különbözött attól. Én ezt úgy fogalmaznám meg, hogy a korábbi kvartett tagjai olyanok voltak, mint a kötéláncosok, orosz utódaik pedig olyanok, mint az atléták. Minden attól függ, melyiket kedveli jobban az ember: hogy ha a muzsikusként a levegőben egyensúlyoznak, vagy pedig a lábukkal a földön állnak. És bár én mindkettőt nagyra értékelem, azt is tudom, melyik áll hozzám közelebb.

Közreadta: Rakos Miklós